

Numonjon N. TURAYEV,
Senior teacher of the International
Islamic Academy of Uzbekistan, PhD.
A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: numonjon.turaev@mail.ru

DOI: 10.47980/MOTURIDIY/2023-2/3

ИМОМ БУХОРИЙНИНГ “АТ-ТАРИХ АЛ-КАБИР” АСАРИДАГИ “ТАФАРРУД АР-РОВИЙ”ГА ДОИР УСЛУБ

IMAM BUKHARI'S METHOD RELATED TO “TAFARRUD AL-RAWI” IN HIS BOOK “AL-TARIKH AL-KABIR”

МЕТОД ИМАМА БУХАРИ, СВЯЗАННЫЙ С “ТАФАРРУД АР-РАВИ” В ЕГО КНИГЕ “АТ-ТАРИХ АЛЬ-КАБИР”

КИРИШ

Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асарида ҳадисларнинг “иллатли” деб топилишига кўплаб омиллар таъсир этиб, ҳадиснинг фақат бир ровий томонидан ривоят қилиниб, унинг матнига мувофиқ бўлган бошқа ривоятнинг мавжуд бўлмаслигини англатувчи – تفرد الراوي (тафарруд ар-ровий) атамаси кўп учрайди.

Муҳаддислар ҳадиснинг фақат бир ровий томонидан ривоят қилиниб, унинг матнига мувофиқ бошқа ривоятнинг мавжуд бўлмаслигига нисбатан икки атама ишлатган бўлиб, улардан биринчиси, ҳадиснинг иснодига тегишли “тафарруд” бўлса, иккинчиси, унинг матнига тегишли “ғариб” атамасидир.

“Тафарруд” атамаси бир ровийнинг бошқалар томонидан ривоят қилинмаган ҳадисни ривоят қилишига нисбатан ишлатилади (Малиборий, 1995). Ушбу турдаги ҳадисларга нисбатан

“حديث غريب” (ҳадис ғариб) – “ғариб ҳадис”, “تفرد به فلان” (тафаррода биҳи фулан) – “бунини ёлғиз фалончи ривоят қилган”, “لا يتابع عليه” (ла ютобау алайх) – “унга эргашилмайди”, “لا يتابع علي حديثه” (ла ютобау ʼала ҳадисих) – “унинг ҳадисига эргашилмайди”, каби изоҳлар ишлатилади.

“Ғариб” сўзи луғатда бирор кишиси бўлмаган ёлғиз одамга нисбатан ишлатилади. Истилоҳда эса, санаднинг бирор табақасида ёки барчасида ровийнинг яккаланиб қолиши мавжуд бўлган

ҳадисларга нисбатан ишлатилади. Кўпчилик муҳаддислар “ғариб” сўзи ўрнига “фард” сўзини ишлатишган бўлса-да, Имом Бухорий “ла ютобау алайх”, “ла ютобау ʼала ҳадисих” каби иборалардан фойдаланган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Санад занжирининг қайси қисмида “тафарруд ар-ровий” мавжудлигига кўра ривоятлар “мутлақ фард” ва “нисбий фард”га бўлинади. “Мутлақ фард” исноднинг асли, яъни саҳобийнинг ривоятда ёлғизланиб қолишига нисбатан ишлатилиб, бундай ривоятнинг “сахих”, “ҳасан” ёки “заиф” деб баҳоланиши унинг ўзи каби бошқа бир ривоятга зид бўлиши ёки мувофиқлиги, иснод занжиридаги бошқа ровийларнинг ишончлилик даражасига бевосита боғлиқдир. “Нисбий фард” деганда, ривоят кўпчилик саҳобийлардан ривоят қилингани ҳолда улардан кейинги табақалардан бирида ровий ёлғизланиб қолади.

Имом Бухорий “ат-Тарих ал-кабир”да “тафарруд ар-ровий” масаласига ҳам тўхталиб, бу борада кўплаб мисолларни келтириб ўтган. Муҳаддиснинг ровий ва ривоятларга нисбатан қўллаган “ла ютобау алайх”, “ла ютобау ʼала ҳадисих” каби ибораларнинг уларнинг ишончлилик даражасига таъсирини аниқлаш мақсадида қуйида улардан намуналар келтирилиб, “жарҳ ва таъдил”, “илал ал-ҳадис” манбалари ва ҳадис тўпламларида ушбу ривоятларнинг изоҳланиши масаласи ўрганилади.

МУҲОКАМА

Имом Бухорий Муҳаммад ибн Исмоил Заббий ҳақида: «Менга Исҳоқ деди: Абулҳасандан, у Али ибн Ҳумайд Даҳакийдан, у Муҳаммаддан, Абу Муалло Аттордан, у Саид ибн Жубайрдан, у Ибн Аббосдан, “бир киши Пайғамбар (с.а.в.)га «Менга бир ишни ўргатингки, уни қилиб жаннатга қирай», деди. Айтди: “Муаззин ёки имом ёки имомнинг олдида бўл”. Мункар ал-ҳадис. Ла ютобау ала ҳозо» (Бухорий А., 1941–1964), дейди. Ушбу ўринда, ҳадиснинг “ла ютобау ʼала ҳозо” деб баҳоланиши Муҳаммад ибн Исмоилнинг “мункар ал-ҳадис” экани билан боғлиқми ёки бошқа санад йўли билан етиб келмаганими, деган масала очиқ қолган. Ушбу саволга жавоб топиш мақсадида “жарҳ ва таъдил”, “илал” ҳамда ҳадис шарҳига оид манбалар кўздан кечирилганда

Аннотация. Имом Бухорий ислом дунёсидида “мўминларнинг ҳадис илмидаги амири” номига сазовор бўлган. Унинг бундай эътироф этилишида муҳаддиснинг шоҳ асари – “ал-Жоме ас-саҳиҳ” билан бирга, унинг яратилиши жараёнида ҳадисларнинг Муҳаммад (с.а.в.)га етиб бориши, иснод занжиридаги ровийларнинг ишончлилиги, ҳадис матнининг иллатлардан холилиги каби мавзуларда олиб борган кўп йиллик тадқиқотлари натижаси ўлароқ яратилган “ат-Тарих ал-кабир” асари катта аҳамиятга эга.

“Тафарруд ар-ровий” (ҳадиснинг фақат бир ровий томонидан ривоят қилиниб, унинг матнига мувофиқ бўлган бошқа ривоятнинг мавжуд бўлмаслиги) ҳадисларнинг ишончлилиқ даражасини белгилашга доир тадқиқотларнинг муҳим мавзуларидан ҳисобланади.

Имом Бухорий ривоятда ёлғизланиб қолган ровийнинг ривоятига нисбатан “фард” ёки “ғариб” атамаларини қўлламай, бунинг ўрнига “ла ютобау алайҳ” ва “ла ютобау ала ҳадисиҳ” ибораларини ишлатган. Мақолада Имом Бухорийнинг “ат-Тарих ал-кабир” асаридаги мазкур масалага доир маълумотлар таҳлил қилиниб, муҳаддиснинг бу борадаги методи очиб берилади.

Калим сўзлар: Имом Бухорий, “ат-Тарих ал-кабир”, “тафарруд ар-ровий”, “фард”, “ғариб”, “ла ютобау алайҳ”, “ла ютобау ала ҳадисиҳ”, “мункар”, “мурсал”.

Abstract. Imam Bukhari was awarded the title of “Emir of believers in hadith science” in the Islamic world. His work “al-Tarikh al-kabir” along with “al-Jami as-Sahih” is of great importance in his such recognition. This work was created as a result of his many years of research on topics such as the transmission of hadiths to Muhammad (PBUH), the reliability of the narrators in the isnad chain, and the absence of defects in the text of the hadith.

“Tafarrud ar-rawi” (the narration of a hadith by only one narrator and the absence of another narration by its text) is one of the important topics of research on determining the level of reliability of hadiths.

Imam Bukhari did not use the terms “fard” or “gharib” for the narration of the narrator who was isolated in the narration, instead, he used the expressions “la yutabau alayhi” and “la yutabau ala hadisihi”. The article analyzes the information on this issue in Imam Bukhari’s work “at-Tarikh al-Kabir” and reveals the method of the muhaddith in this regard.

Keywords: Imam Bukhari, “al-Tarikh al-kabir”, “tafarrud al-rawi”, “fard”, “gharib”, “la yutabau alayhi”, “la yutabau ala hadisihi”, “munkar”, “mursal”.

Аннотация. Имам Бухари был удостоен звания “Эмир верующих в хадисоведение” в исламском мире. Его труд “ат-Тарих аль-кабир” наряду с “аль-Джами ас-сахих” имеет большое значение в таком его признании. Этот труд создан в результате его многолетнего исследования таких тем, как передача хадисов Мухаммаду (мир ему), достоверность передатчиков в цепочке иснад, отсутствие дефектов в тексте хадиса.

“Тафарруд ар-рави” (передача хадиса только одним передатчиком и отсутствие другого передатчика по его тексту) является одной из важных тем исследований по определению уровня достоверности хадисов.

Имам Бухари не использовал термины “фард” или “ғариб” в отношении обособленного в повествовании рассказчика, вместо этого он применял выражения “ля йутабау алейхи” и “ля йутабау аля хадисиҳи”. В статье анализируются сведения по этому вопросу в труде Имама Бухари “ат-Тарих аль-кабир” и исследуется метод мухаддиса по данному аспекту.

Ключевые слова: Имама Бухари, аксиология, учитель-ученик, учитель, совершенство, воля, идея, национальность, толерантность, решительность.

бир нечта мухаддисларнинг мазкур ривоятга тўхталгани аниқланди. Жумладан, Табаронийнинг “ал-Муъжам ал-авсат”ида ушбу ривоят келтирилиб, унга қуйидагича изоҳ берилган: “Ушбу ҳадисни Саид ибн Жубайрдан фақат Абу Муалло, Абу Муаллодан фақат Муҳаммад ибн Исмоил ривоят қилган. Али ибн Ҳумайд ушбу ривоятда ёлғиз қолган” (Табароний, йили кўрсатилмаган:363). Ушбу ривоятга тўхталган Уқайлий ҳадиснинг “ла ютобау алайҳ” экани ҳамда Муҳаммад ибн Исмоилнинг фақат

ушбу ривоят билан танилганини таъкидлайди (Уқайлий, 1984).

Юқорида келтирилган икки муҳаддиснинг изоҳидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мазкур ривоятнинг “ла ютобау алайҳ” деб баҳоланиши унинг “мутлақ ғариб” экани билан боғлиқ. Имом Бухорийнинг уни айнан Муҳаммад ибн Исмоил Заббийнинг таржимаи холи баёнида келтириши эса, ушбу ровийнинг бошқа ривоятлари мавжуд эмаслиги ҳамда унинг “мункар ал-ҳадис” экани сабабли ривоят “заиф” ҳисобланиб, рад этилиши билан боғлиқ.

Имом Бухорий Мухаммад ибн Салом Хузойи биографиясига тўхталиб, унинг отасидан, отасининг Абу Хурайрадан, у Пайғамбар (с.а.в.) дан келтирган ривоятини қайд этади. Шундан сўнг, ривоятга “ла ютобау алайх” ҳукмини беради (Бухорий А., 1941–1964). Ушбу ровий ва ривоят тўғрисида Ибн Адий ҳам тўхталиб, уни Мухаммад ибн Саломдан фақат Ибн Абу Фудайк ривоят қилгани ҳамда мазкур ҳадис Мухаммаднинг энг “мункар” ривояти эканини айтади (Ибн Адий, 1984). Ибн Адийга асосланилса, мазкур ривоятнинг “ла ютобау алайх” ҳисобланишига сабаб уни Мухаммад ибн Саломдан Ибн Абу Фудайкнинг ёлғиз ўзи ривоят қилгани ойдинлашади. Шу билан бирга, ҳадис бошқа бир санад йўли билан етиб келмагани сабабли рад этилади.

Имом Бухорий Мухаммад ибн Абдуллоҳ Киноний ҳақида тўхталиб, унинг Амр ибн Динордан, у эса Ибн Аббосдан ривоят қилишича: “Набий (с.а.в.) таом сўраб турган киши каби қўлларини кўтарган ҳолатда Арафотдан тушиб келдилар”. “Ла ютобау алайх” (Бухорий А., 1941–1964:127). Ушбу ровий ва унинг ривоятига тўхталган Ибн Адий, Имом Бухорий Мухаммад исмли ровийларнинг сонини кўпайтириш мақсадида ушбу исмли кишилар орасида биттагина ривояти мавжудларини ҳам “ат-Тарих ал-кабир”да келтиргани ҳамда Кинонийнинг Ато, Омир ибн Абдуллоҳ ва Амр ибн Динорлардан “мақту”лар ривоят қилганини таъкидлайди (Ибн Адий, 1984:476). “Сиҳоҳи ситта” ва бошқа ҳадис тўпламларида ушбу ривоятнинг учрамаслиги Имом Бухорийнинг мазкур баҳоси ҳадиснинг бошқа бир санад билан етиб келмаганига боғлиқлигини билдиради.

Имом Бухорий Мухаммад ибн Абдуллоҳ ибн Инсон биографиясида ҳам ровийнинг ёлғизланиб қолиши юзасидан “иллат”ли, деб ҳисобланган ривоятни келтириб ўтади. Ушбу ривоятни Мухаммад отасидан, у Урва ибн Зубайрдан, у эса ўзининг отасидан: “Пайғамбар (с.а.в.)нинг ёнига келдик. Важ (Тоиф яқинидаги жой номи) нинг ови ҳаром эканини зикр этдилар. Бу у зотнинг Тоифга тушишидан ва Сақиф қамалидан олдин эди”. Шундан сўнг, ҳадиснинг “ла ютобау алайх” эканини ҳам таъкидлайди. Ушбу ровий тўғрисида “аз-Зуафо ас-сағир”да ҳам тўхталиб, унинг ривоятларида шубҳа борлигини қайд этган (Бухорий А., 1941–1964:140). Шавконий (1759–1834) эса, мазкур ривоятга тўхталиб,

ҳадиснинг бошқа матн билан ривоят қилинганини, Имом Бухорий келтирган шакли эса “ла ютобау алайх” эканини қайд этади (Шавконий, 1993:42).

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, ҳадис юзасидан чиқарилган ҳукмнинг асоси унинг айни шаклда бошқа ровийлар томонидан ривоят қилинмагани билан боғлиқ.

Мухаммад ибн Абдуллоҳ ибн Амр ибн Усмон ибн Аффон биографиясига тўхталган Имом Бухорий унинг Мухаммад ибн Башшордан, у ўз Ваҳбдан, унинг отасидан, унинг Ибн Исҳоқдан, унинг Мухаммад ибн Абдуллоҳ ибн Амр ибн Усмондан, у эса Мухаммад ибн Абдурахмондан, у Убайдуллоҳ ибн Абу Рофиъдан, у Пайғамбар (с.а.в.)нинг аёли Маймунадан, у айтади: «Пайғамбар (с.а.в.)дан “валади зинолар” ҳақида эшитдим». Абу Абдуллоҳ айтади: “ла ютобау алайх. Мухаммад ибн Иброҳимнинг кимлигини ҳам билмайман” (Бухорий А., 1941–1964:138). Ушбу ривоятдан англашиладики, ҳадиснинг “ла ютобау алайх”лигининг сабаби, ровийлар занжиридан ровийнинг тушиб қолгани ҳамда иснодда исми зикр этилмаган Мухаммад ибн Иброҳимнинг “мажхул”лиги билан боғлиқ.

Имом Бухорий Иброҳим ибн Солиҳ Боҳий ҳақида тўхталиб, унинг отасидан, у Абу Хурайрадан, унинг Пайғамбар (с.а.в.)дан қилган ривоятини келтиради. Кейин ушбу ривоятнинг “ла ютобау алайх” эканини таъкидлайди (Бухорий А., 1941–1964:293). Ушбу ривоятга нисбатан муаллиф томонидан чиқарилган ҳукмнинг сабабини билиш мақсадида “жарҳ ва таъдил” манбалари ва ҳадис тўпламлари кўздан кечирилганда, бир қанча муҳаддисларнинг Иброҳим ибн Солиҳ ҳамда унинг мазкур ривоятига тўхталгани аниқланди. Масалан, Доракутний уни “аз-Зуафо ва ал-матрукийн”да зикр этиб, кам ривоят қилган ровийлардан эканини таъкидлайди. Уқайлий эса, Иброҳим ва унинг отаси ҳадис ривоят қилиш билан машҳур бўлмаганини айтади. Байҳақий “Шуаб ал-имон”нинг “Хаж ва умранинг фазли” фаслида ушбу ривоят ва у тўғрисида қисқача шарҳ келтириб ўтади. Шундан сўнг, унинг фақат Иброҳим ибн Солиҳдан ривоят қилинганини айтади (Мудайҳиш, 2007:27).

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ушбу ҳадис ровийнинг ривоятлари кўп бўлмагани ҳамда мазкур матннинг бошқа иснод йўли билан етиб келмагани сабабли рад этилган.

Имом Бухорий Хурайс ибн Абу Хурайс ҳақида тўхталиб, унинг ҳадиси “ла ютобау

алайх” экани ва ривоят занжирининг “мункате” эканини таъкидлайди. У ҳақида Ибн Абу Ҳотим ҳам тўхталиб, отаси Абу Ҳотим Розийга Имом Бухорий Ҳурайсни “аз-Зуафо” китобига киритгани айтилганда, унинг “ҳадиси ёзилмайдиган, ҳужжат қилинмайдиган киши»лардан эканини таъкидлаганини ривоят қилади. Ибн Адий эса уни заиф ровийлар қаторида зикр этади. Ибн Жавзий ҳам Ҳурайсга тўхталиб, Ибн Ҳиббоннинг у ҳақида ўта “мункар ал-ҳадис”, деганини келтиради (Ибн Жавзий, 1986:196). Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ҳурайснинг мазкур ривояти рад этилишига унинг “жарҳ” қилингани ҳамда ҳадиснинг бошқа санад йўли билан қувватланмагани сабаб бўлган.

Имом Бухорий Суфён Саврий, Абдуллоҳ ибн Муборак каби ишончли ровийларнинг ривоятларини ҳам “ла ютобау алайх”, деб баҳолаб, ушбу “иллат” ҳадисларнинг ишончлилик даражасига қай даражада таъсир этиши масаласи куйида ўрганилади.

Абдуллоҳ ибн Рабоҳнинг таржимаи ҳолида унинг Абу Қатода Ансорийдан, унинг Пайғамбар (с.а.в.)дан намозини унутган киши тўғрисидаги: “Ким намозини унутса, уни ёдига тушган вақтда ёки эртасига ўша [намоз] вақтида ўқиб олсин”, деган, “ла ютобау фи қавлих” ривоятини келтирган. Абдуллоҳни муҳаддислардан Ижлий, Ибн Саъд ва Насойй “сиқа”, деб баҳолаган. Байҳақий эса мазкур ривоятни тўлиқ ҳолда ривоят қилиб, унга нисбатан “заиф” баҳосини берган (Асқалоний А., 1984:181). Имом Бухорий келтирган ривоятнинг биринчи қисми турли йўллар билан ривоят қилинган бўлса-да, унинг иккичи қисми Байҳақийдан бошқа муҳаддис томонидан ривоят қилинмаган. Юқоридагилардан келиб чиқиб, Абдуллоҳ ибн Рабоҳнинг ривоят матни бошқа ровийлар томонидан ривоят қилинмагани сабабли “ла ютобау фи қавлих” баҳоси берилган.

Муҳаммад ибн Абу Бакр ибн Амр ибн Ҳазм таржимаи ҳолида Суфённинг Муҳаммаддан қилган ривояти келтирилган бўлиб, унда Пайғамбар (с.а.в.) Умму Саламага уйлангач у ерда 3 кун қолганлар. Имом Бухорий ушбу ҳадиснинг Молик ва бошқа ровийлардан келган туруқларини ҳам зикр этиб, Исмоилнинг Моликдан қилган ривояти “саҳиҳ” экани, Суфённинг “унинг олдида 3 кун қолдилар” қўшимчаси “лам ютоба”лигини қайд этади (Бухорий А., 1941–1964). Ушбу мисолда Имом Бухорий ишончли ровийнинг

ҳадис матнига бирор сўзни қўшиб ривоят қилиши, яъни “зиёда ас-сиқот” мавжуд бўлган ўринларда қандай йўл тутиш лозимлиги ҳақидаги хулосасини баён этган. Демак, ишончли ровийлар томонидан ҳадис матнига бирор қўшимча қўшиб юборилгани аниқланса, ушбу ривоят бутунлай рад этилмайди. Ушбу мулоҳазаларнинг Муҳаммад ибн Абу Бакр ибн Амр таржимаи ҳоли баёнида келтирилиши эса, иснод йўлларининг барчаси унга асослангани ва ушбу ўринда “тафарруд ар-рувот” мавжудлиги билан боғлиқ.

Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Ҳасаннинг таржимаи ҳолида унинг Абу Зиноддан, унинг Аъраждан, унинг Абу Ҳурайрадан қилган ривоятини келтиради. Шундан сўнг, ушбу ҳадис “ла ютобау алайх” экани, шу билан бирга Муҳаммаднинг Абу Зиноддан [ҳадис] эшитган ёки йўқлигини билмаслигини таъкидлайди (Бухорий А., 1941–1964:139). Ушбу ровий ҳақида Ибн Абу Ҳотим “саката анҳу”, Насойй ва Ибн Ҳиббон “сиқа” баҳосини берган. Ҳадис тўпламларидан Абу Довуднинг “Сунан”ида ушбу ривоят келтирилганини кўриш мумкин (Абу Довуд, 2009:222).

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Имом Бухорий мазкур ривоятнинг 2 та “иллати”ни санаган. Улардан биринчиси ривоятнинг бошқа санад йўли билан қувватланмагани бўлса, иккинчиси муҳаддиснинг санад узлуксизлиги масаласида қўйган шарт мавжуд эмаслиги, яъни Муҳаммад ибн Абдуллоҳнинг Абу Заноуд билан замондош бўлгани ҳолда у билан кўришгани тўғрисидаги хабарнинг маълум эмаслигидир. Абу Довуднинг Муҳаммаднинг ривоятини ўз “Сунан”ига киритгани эътиборидан, ушбу ривоятнинг даражасини “ҳасан” деб баҳолаш мумкин. Зеро, бошқа “туруқ” (санад йўллари)дан ва бошқа лафзларда бўлса-да, маъно жиҳатидан ушбу ривоятни қўллаб-қувватловчи ҳадислар мавжуд (Термизий, 1975).

Муҳаммад ибн Муалло ибн Абдулкарим Илёмийнинг таржимаи ҳоли баёнида унинг “сабт” эканини таъкидлаб, унинг Муҳаммад ибн Исҳоқдан, унинг Муҳаммад ибн Мункадирдан қилган ривоятини келтириб ўтади. Шундан сўнг, Муҳаммад ибн Муаллонинг шайхи Муҳаммад ибн Исҳоқнинг Ибн Мункадирни эшитмаганини айтишганини таъкидлайди. Имом Бухорий ушбу ҳадиснинг “ла ютобау алайх”лигини айтади (Бухорий А., 1941–1964). Демак, мазкур

ривоятнинг 2 та иллоти мавжуд бўлиб, улар санаднинг узилиб қолиши ва унинг фақат бир кишидан ривоят қилинганидир. Мазкур ровийнинг бошқа ривоятлари мавжудлиги ҳамда “ат-Тарих ал-кабир”да зикр этилган ҳадиснинг бошқа муҳаддислар тўпламлари ва ҳадис илмларига оид манбаларда келтирилгани ўрганилганда қуйидагилар аниқланди. Ҳадис тўпламларида ушбу ровийнинг бошқа ривоятлари учрамайди. Муҳаммад ибн Муалло тўғрисида муҳаддислар “таъдил” ибораларини ишлатишган. Унинг ривояти кўплаб ҳадис тўпламларида келтирилган бўлса-да, фақат Ҳоким Найсобурий Муҳаммадни Имом Бухорийнинг санад йўли билан қайд этгани маълум бўлди. Жумладан, унда ушбу ҳадис Зиёд ибн Абдуллоҳдан ҳам ривоят қилиниб, санад занжирида Муҳаммад ибн Муалло зикр этилмаган (Ибн Абу Ҳотим, Ал-Жарҳ ва ат-таъдил, 1953:101; Ҳоким Найсобурий, 1990:414).

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мазкур ривоятнинг “ла ютобау алайх”лиги сабаби исноддаги ишончли ровийлардан бўлган Муҳаммад ибн Муаллонинг ёлғизланиб қолишидир.

Ҳаммод ибн Салама ҳақида тўхталиб, Имом Бухорий унинг ўз отасидан, унинг Усмон ибн Талҳадан, унинг Пайғамбар (с.а.в.)дан келтирган Каъба тўғрисидаги ривоятини келтиради. Шундан сўнг, санаднинг “мурсал” ҳамда “ла ютобау алайх” эканини таъкидлайди (Бухорий А., 1941–1964:212). Ушбу ҳадиснинг 2 та иллоти мавжуд. Улардан бири санаддаги ровийнинг тушириб қолдирилгани бўлса, иккинчиси Ҳаммод ибн Саламанинг ушбу ривоятда ёлғиз қолишидир.

Имом Бухорий Холид ибн Маймун ҳақида тўхталиб, унинг Абулжавзодан, унинг Оиша бинт Абу Бакрдан қилган «Намозни бошлаганда “Субҳанакаллоҳумма” дер эдилар», деган ривоятини келтиради. Ушбу ривоятга баҳо бериб, “ла ютобау алайх” дейди (Бухорий А. 1941–1964). Ибн Можанинг “Сунан”ида ушбу ҳадиснинг тўлиқ матни келтирилган бўлиб, унда ровийлар занжирида Холид ва Абулжавзолар зикр этилмаган (Ибн Можа, нашр йили кўрсатилмаган:265). Маълум бўладики, Абулжавзодан Холид ибн Маймундан бошқа ровийлар ривоят қилишмаган. Ибн Можанинг ривоятини инобатга олган ҳолда айтиш мумкинки, Холиднинг ривояти бошқа ҳадис матнига мувофиқ келгани сабабли, “ҳасан” ҳадис ҳисобланади.

Асарда 4 нафар саҳобий таржимаи ҳолида келтирилган ривоятга “ла ютобау ʼала” ҳукми берилган бўлиб, уларнинг ривоят ишончилигига таъсир даражаси куйида ўрганилади.

Имом Бухорий Ҳузайма ибн Жазнинг таржимаи ҳолида унинг саҳобийлардан эканини айтиш билан бирга, “забб” ва бошқа ҳайвонларнинг ҳалол экани масаласидаги “ла ютобау алайх” бўлган ривоятини келтиради (Бухорий А., 1941–1964:206). Ҳадис тўпламлари кўздан кечирилганда ушбу ҳадисни Ибн Абу Шайба “Мусаннаф”да, Ибн Абу Осим “ал-Оҳод ва ал-масоний”да, Ибн Можа “Сунан”да, Табароний “Мўъжам ал-кабир”да, Абу Нуайм “Маърифат ас-саҳоба”да Ибн Исҳоқ йўли билан ривоят қилишгани аниқланди (Ибн Абу Шайба, 1989:536). Аммо “сиҳоҳи ситта” тўпламларида мазкур ривоят келтирилгани кузатилмади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ҳузайма ибн Жазнинг ривоятига Имом Бухорий томонидан берилган баҳонинг асоси саҳобийнинг бундан бошқа ривоятлари мавжуд эмаслиги ҳамда айни ҳадис матнига мувофиқ бўлган бошқа бир саҳобийнинг ривоятлари мавжуд эмаслигидир.

Саҳобий Зайд ибн Авфо таржимаи ҳолида унинг Пайғамбар (с.а.в.)нинг саҳобийлари орасида биродарлик алоқаларини ўрнатиши тўғрисидаги ривоятни келтириб, унга “ла ютобау алайх” баҳосини берган. Имом Бухорий ушбу ривоятни “ат-Тарих ал-авсат”да ҳам келтириб, унинг бир нечта “иллат”ларини санайди. Жумладан, унда санаднинг “мажҳул”лиги, матннинг “ла ютобау алайх” экани, ровийларнинг бир-биридан эшитгани маълум эмаслиги, бошқалар уни Исмоил ибн Абу Холиддан ривоят қилишгани ҳамда асли йўқлиги каби иллатлар мавжуд. Имом Термизий ҳам ушбу ҳадисга тўхталиб, унга “ҳасан, ғариб” баҳосини беради. Ибн Ҳажар Асқалоний ривоятни келтириб, Ибн Саканнинг ушбу ҳадис 3 та туруқдан етиб келгани ва улардан бирортаси ҳам “саҳиҳ” эмаслиги тўғрисидаги фикрини илова қилади (Бухорий А., 1941–1964:386).

Муҳаддисларнинг изоҳларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мазкур ҳадис битта санад йўли билан етиб келгани сабабли “ғариб” ҳисобланса-да, исноддаги ровийлар ишончли ҳисоблангани сабабли “ҳасан” даражасига етган.

Муаллиф Афиф Киндийнинг саҳобийлардан эканини таъкидлаб, унинг отасидан қилган

ривоятини келтиради. Унда исломнинг илк даврида Пайғамбар (с.а.в.) ва Хадичанинг намоз ўқигани тўғрисида зикр этилади. Имом Бухорий ушбу ривоятнинг “ла ютобау фи хаза”лигини ҳам қайд қилган. Абу Яъло Мавсий (211/826–307/919) Афиф Киндийнинг ушбу ривоятини келтириб, унинг бундан бошқа ривоятлари мавжуд эмаслигини қайд этган. Шу билан бирга, унинг даражаси “ҳасан” эканини ҳам таъкидлайди. Ибн Абдулбар (368/978–463/1071) эса мазкур ривоят бир неча йўл билан ривоят қилингани ҳамда “жуда саҳиҳ” эканини таъкидлайди (Мусий, 1984:117). Демак, Имом Бухорий ривоятнинг бошқа иснод йўлини аниқлай олмагани сабабли унга “ла ютобау алайҳи” баҳосини берган. Ибн Абдулбар эса, мазкур ривоятнинг бир нечта йўл билан ривоят қилинганини аниқлаб, уларнинг мувофиқлиги ҳамда Афиф Киндийнинг саҳобийлиги сабабли уни ишончли деб, ҳисоблаган.

ХУЛОСА

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳадиснинг бир ровий томонидан ривоят қилиниши санадда учрайдиган иллат турлари орасида энг кўп тарқалгани бўлиб, бундай ҳадислар Имом Бухорий томонидан “ла ютобау алайҳи”, деб баҳоланган.

Ҳадиснинг “ла ютобау алайҳи”, деб баҳоланиши унинг “иллат”и деб ҳисобланса-да, исноддаги ровийларнинг ишончлилик даражаси ва бошқа ҳадисга мувофиқлиги сингари омиллар таъсирида “саҳиҳ” даражасига етиши ёки “заиф” сифатида рад этилиши мумкин. Жумладан, “Амаллар ниятга боғлиқ” ҳадиси санаднинг асли, яъни саҳобийнинг ёлғизланиб қолгани унинг “саҳиҳ” деб топилишига салбий таъсир кўрсатмаган. Зеро, исноднинг аслидаги Умар ибн Хаттоб сиқа ровий ҳисобланиб, ҳадис матни бошқа ўзи каби ҳадис матнига зид эмас.

Имом Бухорийнинг ҳадисни “ла ютобау алайҳи” деб баҳолаши уни қабул қилиш ёки рад этиш учун асосий мезон бўлмай, ровийнинг ишончлилик даражаси ва бошқа ривоятларга мувофиқ келиши ушбу масалада муҳим воситалардан ҳисобланади.

Имом Бухорий ровийнинг ривоятда ёлғизланиб қолишини ҳадиснинг иллатли деб топилишига оид сабаблардан бири деб ҳисоблаган. Мутақаддим муҳаддислар қатори “фард”

ёки “ғариб” атамаларидан фойдаланмай, бунинг ўрнига “ла ютобау алайҳи” ва “ла ютобау ъала ҳадисиҳи” ибораларини қўллаган. Ушбу иборалар аксар ўринларда жарҳ этилган ровийлар ривоятига, баъзи ҳолларда эса “илал ал-ҳадис”нинг дастлабки ва энг муҳим мавзуси бўлган “сиқа” ровийларнинг ривоятларига нисбатан ҳам ишлатилган. “Жарҳ” этилган ровийлар ривоятига нисбатан ишлатилган ўринлар таҳлилидан уларнинг “ла ютобау алайҳи” дейилишига ровийга нисбатан берилган ҳукм эмас, балки ривоят занжирининг бошқа йўллар билан қувватланмагани сабаб бўлгани ойдинлашди. Ровийнинг ёлғизланиб қолиши иснод занжирининг қайси қисмида бўлишидан қатъи назар, унинг ривояти “ла ютобау алайҳи” деб баҳоланган бўлиб, ушбу услуб саҳобийларнинг ривоятларига нисбатан ҳам қўлланган.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Довуд, Сулаймон ибн Ашъас Ибн Исҳоқ Аздий Сижистоний. (2009). Суан. J. 1. Байрут: Мактаба ал-асрия.
2. Абу Нуайм, Аҳмад ибн Абдуллоҳ Исбаҳоний. (1998). Маърифа ас-саҳоба. J. 3. Риёз: Дор ал-ватан.
3. Байҳақий, Аҳмад ибн Хусайн ибн Али ибн Мусо Хусравжирдий Хуросоний. (2003). Шуаб ал-имон. J. 6. Риёз: Мактаба ар-рушд ли ан-нашр ва ат-тавзиъ.
4. Байҳақий, Аҳмад ибн Хусайн ибн Али ибн Мусо Хусравжирдий Хуросоний. (2003). Ас-Суан ал-кубро. J. 2. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
5. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. (1941-1964). Ат-Тарих ал-кабир. J. 1. Ҳайдаробод: Доира ал-маориф ал-усмония.
6. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. (1941-1964). Ат-Тарих ал-кабир. J. 3. Ҳайдаробод: Доира ал-маориф ал-усмония.
7. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. (1941-1964). Ат-Тарих ал-кабир. J. 5. Ҳайдаробод: Доира ал-маориф ал-усмония.
8. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. (1941-1964). Ат-Тарих ал-кабир. J. 6. Ҳайдаробод: Доира ал-маориф ал-усмония.
9. Бухорий, Муҳаммад ибн Исмоил. (1976). Аз-Зуафо ас-сағир. Ҳалаб: Дор ал-ваъй.
10. Ибн Абдулбар, Абу Умар Юсуф ибн Абдуллоҳ. (1992). Ал-Истийъаб фи маърифа ал-асҳоб. J. 3. Байрут: Дор ал-жалил.
11. Ибн Абу Ҳотим, Абдурахмон ибн Муҳаммад ибн Идрис ибн Мунзир Тамимий Ҳанзалий Розий. (1953). Ал-Жарҳ ва ат-таъдил. J. 3. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.

12. Ибн Абу Ҳотим, Абдурахмон ибн Муҳаммад ибн Идрис ибн Мунзир Тамимий Ҳанзалий Розий. (1953). Ал-Жарҳ ва ат-таъдил. J. 7. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
13. Ибн Абу Ҳотим, Абдурахмон ибн Муҳаммад ибн Идрис ибн Мунзир Тамимий Ҳанзалий Розий. (1953). Ал-Жарҳ ва ат-таъдил. J. 8. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
14. Ибн Абу Шайба, Абу Бакр ибн Абу Шайба. (1989). Ал-Китоб ал-мусаннаф фи ал-аҳодис ва ал-осор. J. 5. Риёз: Мактаба ар-Рушд.
15. Ибн Адий, Абу Аҳмад Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ Журжоний. (1984). ал-Комил фи зуафо ар-рижол. J. 2. Байрут: Дор ал-фикр.
16. Ибн Адий, Абу Аҳмад Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ Журжоний. (1984). ал-Комил фи зуафо ар-рижол. J. 6. Байрут: Дор ал-фикр.
17. Ибн Адий, Абу Аҳмад Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ Журжоний. (1984). Ал-Комил фи зуафо ар-рижол. J. 7. Байрут: Дор ал-фикр.
18. Ибн Жавзий, Абулфараж Абдурахмон ибн Али. (1986). Аз-Зуафо ва ал-матрукийн. J. 1. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
19. Ибн Можа, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Язид Қазвиний. (йили кўрсатилмаган). Сунан. J. 1. Ҳалаб: Дор ихё ал-кутуб ал-арабия.
20. Ибн Ҳажар Асқалоний, Абулфазл Аҳмад ибн Али. (1984). Таҳзиб ат-таҳзиб. J. 5. Байрут: Дор ал-фикр.
21. Ибн Ҳажар Асқалоний, Абулфазл Аҳмад ибн Али. (1984). Таҳзиб ат-таҳзиб. J. 9. Байрут: Дор ал-фикр.
22. Ибн Ҳажар Асқалоний, Аҳмад ибн Али ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Ҳажар. (1994). Ал-Исоба фи тамйиз ас-саҳоба. J. 2. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
23. Малиборий, Ҳамза Абдуллоҳ. (1995). Ал-Мувозана байна ал-мутақаддимин ва ал-мутааххирин: фи тасҳиҳ ал-аҳодис ва таълилиҳ. Makka: ал-Мактаба ал-маккия.
24. Мавсилиий, Абу Яъло. (1984). Муснад Абу Яъло. J. 3. Дамашк: Дор ат-турос ал-арабий.
25. Осим, Ибн Абу Осим. (1991). Ал-Оҳод ва ал-масоний. Риёз: Дор ар-роя.
26. Табароний, Сулаймон ибн Аҳмад ибн Айюб. (йили кўрсатилмаган). Ал-Мўъжам ал-авсат. Қоҳира: Дор ал-ҳарамайн.
27. Табароний, Сулаймон ибн Аҳмад ибн Айюб. (1994). Ал-Мўъжам ал-кабир. Қоҳира.
28. Термизий, Абу Исо Муҳаммад ибн Исо. (1975). Сунан. J. 2. Қоҳира: Мустафо Бобий Ҳалабий.
29. Уқайлий, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Амр Уқайлий. (1984). Аз-Зуафо ал-кабир. J. 4. Байрут: Дор ал-мактаба ал-илмия.
30. Ҳоким Найсобирий, Абу Абдуллоҳ Ҳоким Муҳаммад ибн Абдуллоҳ. (1990). Ал-Мустадрак ала ас-Саҳихайн. J. 4. Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмия.
31. Шавконий, Муҳаммад ибн Али. (1993). Найл ал-автор. J. 5. Қоҳира: Дор ат-турос.
32. Мудайхиш, Иброҳим ибн Абдуллоҳ ибн Абдулрахмон. (2007). Мусталахот аимма ал-ҳадис ал-хосса ва ялийҳи ал-қароин ал-мусила ила фаҳми макосидихим фи ал-жарҳ ва ат-таъдил. J. 1.

REFERENCES

1. Abu Davud, Sulaimon ibn Ash'as Ibn Ishaq Azdiy Sijistani. (2009). Sunan. Vol. 1. Beirut: Maktaba al-asriya.
2. Abu Nuaim, Ahmad ibn Abdullah Isbahani. (1998). Ma'rifa al-sahoba. Vol. 3. Riyaz: Dar al-vatan.
3. Bayhaqi, Ahmad ibn Husain ibn Ali ibn Musa Xusravjirdi Xurasani. (2003). Shuab al-iman. Vol. 6. Riyaz: Maktaba al-rushd li al-nashr va al-tavzi'.
4. Bayhaqi, Ahmad ibn Husain ibn Ali ibn Musa Xusravjirdi Xurasani. (2003). Al-Sunan al-kubra. Vol. 2. Bairut: Dar al-kutub al-ilmiya.
5. Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismail. 1941-(1964). Al-Tarikh al-kabir. Vol. 1. Heidarabad: Daira al-ma'arif al-usmaniya.
6. Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismail. (1941-1964). Al-Tarikh al-kabir. Vol. 3. Heidarabad: Daira al-ma'arif al-usmaniya.
7. Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismail. 1941-(1964). Al-Tarikh al-kabir. Vol. 5. Heidarabad: Daira al-ma'arif al-usmaniya.
8. Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismail. (1941-1964). Al-Tarikh al-kabir. Vol. 6. Heidarabad: Daira al-ma'arif al-usmaniya.
9. Bukhari, Muhammad ibn Ismail. (1976). Al-Zuafa as-saghir. Halab: Dar al-va'y.
10. Ibn Abdulbar, Abu Umar Yusuf ibn Abdullah. (1992). Al-Istiy'ab fi ma'rifa al-ashab. Vol. 3. Beirut: Dar al-jalil.
11. Ibn Abu Hatim, Abdurahman ibn Muhammad ibn Idris ibn Munzir Tamimiy Hanzaliy Razi. (1953). Al-Jarh va at-ta'dil. Vol. 3. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.
12. Ibn Abu Hatim, Abdurahman ibn Muhammad ibn Idris ibn Munzir Tamimiy Hanzaliy Razi. (1953). Al-Jarh va at-ta'dil. Vol. 7. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.
13. Ibn Abu Hatim, Abdurahman ibn Muhammad ibn Idris ibn Munzir Tamimiy Hanzaliy Razi. (1953). Al-Jarh va at-ta'dil. Vol. 8. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.
14. Ibn Abu Shayba, Abu Bakr ibn Abu Shayba. (1989). Al-Kitab al-musannaf fi al-ahadis va al-osor. Vol. 5. Riyaz: Maktaba al-Rushd.
15. Ibn Adiy, Abu Ahmad Abdullah ibn Abdullah Jurjaniy. (1984). al-Kamil fi zuafa al-rijal. Vol. 2. Beirut: Dar al-fikr.
16. Ibn Adiy, Abu Ahmad Abdullah ibn Abdullah Jurjaniy. (1984). al-Kamil fi zuafa al-rijal. Vol. 6. Beirut: Dar al-fikr.
17. Ibn Adiy, Abu Ahmad Abdullah ibn Abdullah Jurjaniy. (1984). al-Kamil fi zuafa al-rijal. Vol. 7. Beirut: Dar al-fikr.
18. Ibn Javziy, Abulfaraj Abdurahman ibn Ali. (1986). Al-Zuafa va al-matrukin. Vol. 1. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.

19. Ibn Maja, Abu Abdullah Muhammad ibn Yazid Qazviniy. Sunan. Vol. 1. Halab: Dar ihya al-kutub al-arabiya.
20. Ibn Hajar Asqalaniy, Abulfazl Ahmad ibn Ali. (1984). Tahzib al-tahzib. Vol. 5. Beirut: Dar al-fikr.
21. Ibn Hajar Asqalaniy, Abulfazl Ahmad ibn Ali. (1984). Tahzib al-tahzib. Vol. 9. Beirut: Dar al-fikr.
22. Ibn Hajar Asqalaniy, Ahmad ibn Ali ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Hajar. (1994). Al-Isaba fi tamyiz al-sahoba. Vol. 2. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.
23. Malibariy, Hamza Abdullah. (1995). Al-Muvazana bayna al-mutaqaddimin va al-mutaakhhirin: fi tashih al-ahadis va ta'liliha. Makka: al-Maktaba al-makkiya.
24. Mavsiliy, Abu Ya'la. (1984). Musnad Abu Ya'la. Vol. 3. Damashq: Dar at-turas al-arabiy.
25. Asim, Ibn Abu Asim. (1991). Al-Ahad va al-masaniy. Riyaz: Dar ar-rayah.
26. Tabaraniy, Sulaiman ibn Ahmad ibn Ayyub. Al-Mu'jam al-avsat. Cairo: Dar al-haramain.
27. Tabaraniy, Sulaimon ibn Ahmad ibn Ayyub. (1994). Al-Mu'jam al-kabir. Qairo.
28. Termiziy, Abu Isa Muhammad ibn Isa. (1975). Sunan. Vol. 2. Cairo: Mustafa Babiy Halabiy.
29. Uqaili, Abu Ja'far Muhammad ibn Amr Uqaili. (1984). Al-Zuafa al-kabir. Vol. 4. Beirut: Dar al-maktaba al-ilmiya.
30. Hakim Naisaburiy, Abu Abdullah Hakim Muhammad ibn Abdullah. (1990). Al-Mustadrak ala al-Sahihain. Vol. 4. Beirut: Dar al-kutub al-ilmiya.
31. Shavkaniy, Muhammad ibn Ali. (1993). Nayl al-avtar. J. 5. Cairo: Dar al-turas.
32. Mudayhish, Ibrahim ibn Abdullah ibn Abdurahman. (2007). Mustalahat aimma al-hadis al-khaassa va yaliyhi al-qarain al-musila ila fahmi maqosidihim fi al-jarh va at-ta'dil. Vol. 1.

